

**КИЄВОЗНАВСТВО:
ІСТОРИЧНІ
ТА СОЦІОКУЛЬТУРНІ
АСПЕКТИ**

Інтерпретація дромоніміки міста Києва (кін. XIX – поч. XXI ст.)

У статті аналізуються формування дромонімічної мережі міста з кінця XIX ст. по наш час. Висвітлюються історико-політичні та ідеологічні передумови формування семантичної складової назв дорожньо-вуличної мережі міста. Надається порівняльна характеристика назв основних історичних вулиць старого міста і висвітлюється не простий процес повернення історичної дромоніміки на сучасну карту міста. Представлені пропозиції щодо однозначного сприйняття нових дромонімів та особливості повернення історичних назв.

Ключові слова: дромоніміка, ідеологічне підґрунтя, перейменування та найменування, історичні топоніми, вулично-дорожня мережа, семантика назв.

Дослідження дромоніміки (від лат. «*dro-mos*» – що означає «шлях, дорогу») міста – це прикладний напрямок історичної топоніміки, що акцентує увагу на час та причини виникнення відповідної назви проспекту, вулиці, провулку, бульвару, площі тощо, визначає «міцність» назви в умовах соціально-політичних та цивілізаційних змін в суспільстві.

Метою дослідження є проведення моніторингу дромоніміки м. Києва XIX-XXI ст., її динаміку іменувань та пропозиції щодо сталих дромонімічних назв, які позбавлені неоднозначного відношення та політичного забарвлення.

Дромоніми як вид топонімів позначають власне ім'я будь-якого внутріміського топографічного об'єкта і належать до інструментів символічного управління міських територій. У комплексі вони утворюють вербалізований знаковий код геопросторової організації міста. Назви вулиць, площ, провулків, тобто дромоніми, які ще мають синонім – урбаноніми, це елементи адресного функціонування, які дуже рідко обмежуються лише роллю нейтральних міток (як то: вулиця Нова 17, 5-а Лінія тощо). Лаконічні за формою, вони можуть наповнитись будь-яким змістом, який, завдяки необхідності частого вживання, міцно закріплюється у пам'яті мешканців.

Дромоніми адресного функціонування мають меншу опірність до результатів соціальних змін, порівняно з рештою урбанонімів чи матеріальними об'єктами. Ці властивості

сприяли тому, що в XX ст. годоніми (назви лінійних об'єктів) та агороніми (назви площ) все більше стали використовуватись державою для утвердження власної ідеології у суспільстві.

Характерні риси впливу соціально-політичної ситуації в державі на топонімічний образ міста, тобто відображення адресними урбанонімами основних ідей панівної ідеології, продемонструємо на прикладі перейменувань вулиць і площ Києва у XX ст.

Для цього історію Києва минулого століття поділимо на періоди, які б виявляли досить значні зміни у вербальному образі міста, спричинені соціально-ідеологічним впливом. Проаналізуємо набори адресних урбанонімів п'яти хронологічних зрізів, інформацію про які можна віднайти у довідниках [2]: 1890-1916 рр. – фіксація дореволюційного урбанонімічного образу Києва; 1927 р. – період остаточного встановлення радянської влади на Україні; 1960 р. – закінчення наймасовішої забудови і найменування вулиць післявоєнного Києва; 1986 р. – час перед новою зміною ідеології; 1990 р. – початок формування урбанонімічного образу Києва в незалежній Україні.

Періоди 1916-1927 рр. та 1986-1997 рр. – час повалення старих і утвердження нових політичних режимів. Порівняння їх дозволить з'ясувати залежність між характером ідеології та інтенсивністю використання нею урбанонімів як інструменту впливу на масову свідомість.

Виявляється, що разом із різкою зміною ідеології держави дійсно відбувається зміна ідеологічного забарвлення дромоніміки, але темпи останньої значно відстають від перебігу політичних подій, тому ще певний час топонімічний образ нової держави несе в собі сліди попереднього ладу. На побутовому рівні використання дромоніміки цей зсув ще відчутніший – спостерігається значна інертність переходу від вживання старої до нової назви вулиці.

Швидкість змін багато в чому залежить від агресивності ідеології нового політичного режиму. У період 1916-1927 рр. було перейменовано майже кожен десяту вулицю Києва. Всі вони знаходились у центрі міста і мали назви, що дисонували із принципами диктатури пролетаріату. З центру процес перейменувань поширювався на периферію міста і до початку 1960-х рр. він був уже повністю завершений. Дореволюційні назви зберегла лише четверта частина адресних урбанонімів (або 7% їх загальної кількості станом на 1960 р.), та й мали вони нейтральне ідеологічне забарвлення. За такий же відтинок часу через 70 років – з 1986 по 1997 рр. – відбулись зміни, які у кількісному плані були б майже непомітними. Але оскільки вони стосувались найбільш заідеологізованих урбанонімів, розташованих у самому центрі міста (вулиця Карла Маркса, площа Жовтневої Революції, вулиця Калініна та ін.), то, без перебільшення можна сказати, що комуністичне забарвлення столиці помітно нейтралізувалося.

З іншого боку, і це набагато важливіший чинник, – процес зміни ідеологічного духу міста, його динаміка визначається мірою опірності чи автономності урбанонімічної системи на час переходу від одного до іншого політичного режиму. Рівень автономності протягом ХХ ст. весь час зменшувався. Так, станом на 1916 р. лише невелика частина адресних урбанонімів була адміністративного походження, решта ж була утворена «природнім» шляхом від мікротопонімів, від певних ознак, особливостей території та її мешканців (вулиці Соляна, Казарменна, провулок Червинський – за прізвиськом землевласника) і відзначалась глибокою «закоріненістю» у міське

буття. Творцями і носіями назв вулиць у ХІХ ст. були корінні мешканці, вони ж були і головними їх користувачами.

Внаслідок Першої світової війни, революції, громадянської війни населення Києва зазнало великих змін, проте вплив закоріненості був ще досить значним. «Після встановлення у місті радянської влади населення і чимало службових осіб, незважаючи на щойно здійснені численні перейменування вулиць, продовжували користуватися старими їх назвами. Це змусило міськраду Києва видати у 1928 р. спеціальну постанову, в якій працівників відповідних установ було попереджено про найсуворіші санкції у випадку подальшого вживання колишніх назв» стверджує дослідник О.Різник [3].

Внаслідок уже активної «декіянізації» та маргіналізації міста значення дромонімів все менше пов'язувалося з власним досвідом городян. Фізичне зруйнування багатьох вулиць під час війни також зменшувало дієвість їх вербального означення, що полегшило перейменування після реконструкції. Зведена до мінімуму опірність урбанонімічного простору дала змогу у гранично стислі терміни довершити повальне перейменування всіх хоч трохи ідеологічно непідхожих годонімів та агоронімів і ввести в обіг понад 900 назв вулиць-новобудов (як то: вулиць Автопаркової, Селекціонерів, Герцена, провулка Фанерного).

У всіх п'ятьох хронологічних зрізах, інструментальна роль назв вулиць набувала все більшої ваги. Адресні урбаноніми вже виникають не «природним» шляхом, як ще століття тому, а організовано, за адміністративною вказівкою і мають привнесений сенс. Вони наповнюються змістом, що сприяє утвердженню ідей, які проповідує держава.

Не така вже й нова й ідея поділу вулиць міста за їх статусом, зазначає топонімістка Лідія Пономаренко [5]. Вперше вона була реалізована ще в 1869 р., тоді Київ було умовно поділено на 4 розряди. До вулиць першого розряду відносилась центральна частина міста, на ній дозволялось зводити лише кам'яні, криті залізом будівлі, а на вулицях

Зміна назв вулиць Старого міста у часі [5]

1869–1919	1919–1944–1991	1991–2007
1. Михайлівська	1. Паризької комуни	1. Михайлівська
2. Думська	2. пл. Жовтневої революції	2. Майдан Незалежності
3. Інститутська	3. Жовтневої революції	3. Інститутська
4. Петрівська алея (на ч. Петрі)	4. Петрівська алея	4. Петрівська алея
5. Олександрівська	5. Кірова	5. М. Грушевського
6. Васильчикова	6. Свердлова	6. Прорізна
7. Хрещатик	7. Хрещатик: (Воровського)	7. Хрещатик
8. Мерингівська	8. Заньковецької (Фірдоусі)	8. Заньковецької
9. Миколаївська (на ч. Мик. II)	9. Карла Маркса	9. Арх. Городецького
10. Ольгинська	10. Маяковського	10. Ольгинська
11. Фундуклеївська	11. Леніна	11. Б. Хмельницького
12. Анненковська	12. Енгельса	12. Лютеранська
13. пл. Миколаївська	13. пл. І. Франка (Спартака)	13. пл. І. Франка
14. Банкова	14. Орджонікідзе (Комуністична)	14. Банкова
15. Садова	15. Садова	15. Садова
16. Левашовська	16. Лібкнехта	16. Шовковична
17. б. Бібіковський	17. б. Т. Шевченка	17. Т. Шевченка
18. Крутий узвіз	18. Крутий узвіз	18. Крутий узвіз
19. Круглоуніверситетська	19. Круглоуніверситетська	19. Круглоуніверситетська
20. Єлизаветинська	20. Чекістів (Михайличенка)	20. Пилипа Орлика
21. Катерининська	21. Рози Люксембург	21. Липський пров.

четвертого розряду можна було ставити будь-які халупи, навіть без фундаменту. І, звичайно, для увічнення імен високопоставлених державних осіб Російської імперії вибирались вулиці вищих (першого чи другого) розрядів: вулиця Катерининська за ім'ям російської імператриці (тепер – вулиця Липська) чи Безаківська в честь генерал-губернатора (тепер вулиця Симона Петлюри). Зрештою, і самі дромоніми дореволюційних міст європейської частини Російської імперії часто повторювались, що було викликано, очевидно, спільністю культурних впливів, найчастіше релігійних. Та схожість деяких назв вулиць чи площ усе ж не була такою значною, як за радянських часів тотального планування типового проектування.

Переважаючим типом урбанонімів на початку XX ст. були описові назви як наслідок спонтанного найменування з використанням характерних ознак території. Станом на 1960 р. різко зростає кількість топонімічних назв вулиць, що відображали неозорі простори СРСР

(вулиці Уральська, Курська, Єнісейська, Грозненська). А в часи застою і на сучасному етапі найактуальнішими стають назви на честь певної особи (вулиці радянського генерала Андрюшенка, російського художника Сурикова, поета А. Малишка). Причина зростання прихильності до увіковічення імен діячів партії, науки, культури не лише в граніті, а й у назвах вулиць та площ криється у психології політичного режиму 1970-1980-х рр., що опирався на підлабузницьке оточення, яке необхідно було задобрювати нагородами. Таким чином, наприкінці XX ст. адресні дромоніми все більше стали виконувати функцію топонімічних пам'ятників тогочасної епохи.

Ще одна тенденція, що неминуче супроводила розглянуті процеси – зменшення прив'язаності назв до місцевості, яку вони позначають. Це не тільки послаблює закріплення вербалізованого образу території у свідомості, але й ще більше підкреслює штучність, привнесеність нової урбанонімічної системи.

У результаті завершення післяреволюційного процесу перейменувань та масового створення нових урбанонімічних одиниць у 1960-х рр. Київ, здавалося, майже назавжди забув про імена колишніх земле- і домовласників, про соціальний статус перших поселенців, про свою багату мікротопонімію (назви місцевостей, ярів, балок, шляхів, пустирів тощо), які за часів першого офіційного впорядкування територій (у середині XIX ст.) стали основою адресної дромоніміки міста. Натомість вулиці активно нарікалися в честь осіб, чия діяльність майже не була пов'язана з Києвом, віддзеркалювали індустріальні досягнення та багату географію Радянського Союзу. Ті ж самі тенденції спостерігаємо і в інших містах України. Урбанонімічний образ столиці, як наслідок, втратив свою неповторну індивідуальність, набув рис універсальності, став типовим для середньостатистичного радянського міста.

Міськвиконкому за період з 1952 по 1960-і рр. вдалося підігнати його до ідеологічно вивіреного шаблону: центральні вулиці та площі носять імена основоположників марксизму-ленінізму, керівників комуністичної партії та революції. Менш важливим територіям (ступінь важливості визначається за віддаленістю від центру та величиною) надавали імена прославлених робітників, рядових революціонерів, присвоювали назви, що мали викликати відчуття величезних досягнень «радянського народу» на політичному та промисловому фронті. Таке просторове структурування, в якому значимість статусу назви ставиться у відповідність зі статусом території, є вивіреним з дидактичної точки зору, оскільки у свідомість радянської людини закладається вже готова ієрархія «правильних» ідей. Аналогічний порядок зустрічаємо у побудові бібліографічних списків літератури тієї доби, де спершу подавалися праці Маркса, Енгельса, Леніна; генерального секретаря ЦК, що саме був при владі; визначних революціонерів (Плеханова, Калініна, Крупської), а далі йшов перелік в алфавітному порядку власне тематичної літератури.

Як бачимо, будь-яка держава здавна намагалася легітимізувати своє бачення світу,

нав'язуючи символічну ієрархію соціальної значимості простору у вигляді дромонімів, присвоєння особливих статусів територіям, закладання пам'ятників, встановлення меморіальних дощок тощо, сприяючи становленню чи руйнації територіально-групових ідентифікацій городян.

Ще століття тому прозорість етимології робила найменування очевидними та функціональними. Виникнення назв вулиць, площ, мостів та поселень було зумовлене необхідністю виконання інформативної, застережувальної, пояснювальної функцій, які тепер покладені на дорожні знаки та путівники. Справді, село Грузьке, містечко Конотоп нинішньої Сумської області відразу готували мандрівника до труднощів подорожі, а вулиці Прорізна, Діагональна – розповідали про специфіку їх виникнення, містячи ще при цьому, «для тих, хто знає», додаткові конотації про специфіку організації простору міста у цьому місці: дефіцитність землі, її інтенсивну забудову чи, навпаки – цілинність.

Більшість назв перших вулиць виконувала роль вказівників, які своїми назвами, нумерацією вели подорожнього від одної визначного місця до іншого (це найчастіше були культові споруди, органи міської управи, торгівельні центри, великі міжміські шляхи). До суті означуваного урбанонімом завжди можна було дійти, якщо не власним розумом, то ногами.

Та вік будов не триваливий, вони далеко не завжди могли встояти під натиском стихії та людей. Ті ж, що встояли, передавали, мов за естафетою, родові ймення місця – так одна і та ж вулиця могла повністю видозмінитися протягом століття. Ці постійні зміни з плином часу стали фатальними, бо, зрештою, більшість об'єктів (споруди, шляхи, специфіка рельєфу і т.д.) чи суб'єктів (жителі певного суспільного стану, землевласники, визначні діячі, котрі тут мешкали...) іменодавців зникли, розчинилися поміж загалу новобудов та новоприбульців. Так зв'язок між символікою вулиці і її денотатом безповоротно втрачається. І, навіть, якщо у пориві відродження традиції, чи просто стараннями ентузіастів істориків, він знову виринає на

поверхню, то лише як знак минувшини, старовини виконуючи естетико-декоративну функцію, надаючи більшої символічної ваги новим користувачам, то його інформаційна цінність у життєвому світі обивателя вже не актуалізується.

Нині дромоніми частково знаходять себе у нових нетрадиційних зв'язках, відбувається деетимологізація. Випадковим, але тим цікавішим стане зв'язок, який побачать неосвячені у радянську поезію в адресі, магазину «Дитячий світ» – Малишка, 2 (вулиця названа на честь Андрія Малишка); маркетингово вдалою виявилось використання частини подвійного прізвища більшовика-ленінця Смирнова-Ласточкина для одного з київських швейних підприємств, ім'я якого воно носило з радянських часів, тепер на бирках костюмів та блуз, шкільних формах красується стилізована ластівка. Так само мало нагадує про буремні роки революції фірмовий пілосос «Артем», але саме його виробник – завод імені Артема (професійного революціонера, одного з керівників першого уряду Радянської України) – дав назву і вулиці, на якій розташований. Після перейменування вулиці цей невеличкий революційний острівець розпадеться зовсім.

У XX ст. дромоніми аж надто вільно виникають та зникають, з'являються знову виконуючи лиш функцію демонстрації символічної могутності міських властей і ще назви для місця з певним рівнем престижу.

Сьогоднішній процес перейменувань, що здійснюється також з урахуванням статусу вулиці, поєднує в собі дві стратегії: відновлення первісних назв, тісно пов'язаних з історією певної місцевості (вулиці Прорізна, Інститутська, Липська), та увічнення пам'яті видатних особистостей України (вулиці Михайла Грушевського, Олени Теліги, Богдана Хмельницького). Він теж, як і сто років тому наражається на деякий спротив, пов'язаний із звичкою до уже сформованого і закріпленого у свідомості радянського образу міста.

Процес перейменування вулиць Києва проходить досить складно [4]. Так, наприклад, 23 вересня 2005 р. комісія з найменувань та пам'ятних знаків виконавчого органу Київської міської ради прийняла рішення про

підтримання пропозиції про перейменування вулиці Максима Горького на вулицю Володимира Антоновича, на честь українського історика, археолога, етнографа, а вул. Червоноармійську – вул. Великою Васильківською. Однак рішення Київради про перейменування не було офіційно оприлюднено, тобто фактично перейменування не відбулося. Хоча на початку непарної сторони вулиці Горького на окремих будинках з'явилися покажчики з новою назвою (чим внесли додаткову плутанину, бо на парній стороні старі таблички), а Київрада у власних рішеннях вживає як стару назву вулиці, так і нову (або ж обидві одразу).

Ім'я Івана Мазепи на карті міста також вписується не без проблем, хоча він уже увічнив свою пам'ять, розбудовуючи у свій час Києво-Печерську Лавру та щедро жертвуючи на її розвиток і процвітання. У 2007 р. міська рада перейменувала вул. Січневого Повстання на І. Мазепи, але через деякий час в силу політичного впливу Російської Православної Церкви, значана її частина, яка примикає до Лаври, була перейменована на Лаврську, а частина шляхопроводу від Арсенальної пл. до пл. Слави зберегла новоіменовану назву на честь гетьмана.

Таким чином, за весь час існування міста як політичного центру, його дромоніміка зазнавала і зазнає впливу суспільно-політичних трансформацій суспільства, яке викликає лише неоднозначне, а іноді і вороже сприйняття нових дромонімів. Все це дозволяє зробити висновок щодо формулювання пропозицій з методики процесуальних дій формування адресно-іменної семантики міста, яка б враховувала ідентичність та автохтонність міських територій, особливості їх історичного розвитку та перспектив трансформації урболандшафтів.

Із вищевикладеного випливає, на наш погляд, перейменування вулично-дорожньої мережі міста повинно відповідати наступним принципам однозначного сприйняття назви:

– відповідність назви топографічному розташуванню щодо історичних урочищ, колишніх аквально-територій, з якими пов'язана історія міста;

– дромонім на честь видатного політичного, історичного та суспільного діяча та його постать в суспільстві повинна сприйматися однозначно;

– дромонім повинен відображати також фізико-топографічні особливості території розпланованої вулично-дорожньої мережі;

– не допускається найменування чи перейменування дромоніму без урахування думки територіальної громади шляхом місцевого добровільного плебесциту;

– відсторонення впливу політичних партій та еліт до процесу найменування в місті.

Джерела та література

Вечерський В. Державний захист історико-культурної спадщини: начерк концептуальних засад // Культурна політика: методологічні, правові та економічні проблеми: Зб. наук. праць. – К., 1985. – С. 31.

Рибаків М.О. Невідомі та маловідомі сторінки історії Києва. – К., 1997. – С. 42-43.

Різник О. Вулиці Києва на схилі імперії // Янус. Нерухомість: Інформаційний бюлетень. – К., 1999. – Вип. 22. – С. 12-14.

Малаков Д. До історії київської топоніміки // Вечірній Київ: сусп.-політ. газета. – К., 1997. – № 128. – С. 10

Кудрицький А., Пономаренко Л., Різник О. Вулиці Києва. – К., 1995. – С. 32-33.

Різник О., Пономаренко Л. Вулиці Києва (60-90 рр. ХХ ст.) // Янус. Нерухомість: Інформаційний бюлетень. – К., 1998. – № 23. – С. 32.45; – 1999. – № 1-6.

Роман Шевченко

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ДРОМОНИМИКИ ГОРОДА КИЕВА (кон. XIX - нач. XX вв.)

В статье анализируются формирования дромонимичной сети города с конца XIX в. до нашего времени. Освещаются историко-политические и идеологические предпосылки формирования семантической составляющей названий дорожно-уличной сети города. Предоставляется сравнительная характеристика названий основных исторических улиц старого города и освещается не простой процесс возвращения исторической дромонимики на современную карту города. Представлены предложения по однозначного восприятия новых дромонимов и особенности возвращения исторических названий.

Ключевые слова: дромонимика, идеологическое обоснование, переименование и наименование, исторические топонимы, улично-дорожная сеть, семантика названий.

Roman Shevchenko

INTERPRETATION OF DROMONIMICS OF KYIV (late XIX - early XXI ot.)

This article analyzes the formation of dromonimics network of the city from the late XIX century – in our time. Highlights the historical, political and ideological prerequisites for the formation of semantic component names traffic street network of the city. Available comparative characteristic names of the main streets of the historical old town and not a simple process highlights the historical return on dromonimiky modern city map. Presented proposals for a clear understanding of new dromonimiv and features the return of historical names.

Key words: dromonimics, ideological subsoil, rename and name, historical place names, street and road network, the semantics of names.